

נספח שלישי: הפטרת פרשת וירא

1. הדמיון בין הפרשה להפטרות

הסיפור על אלישע והשוונמית משמש הפטרת פרשת וירא לפי כל המנהגים הנוהגים כיום (עדות המזרח, אשכנזים, תימנים ואיטלקים). אולם בשאלת מקום סיום ההפטרה ישנם שני מנהגים, ועליהם נעמוד בהמשך נספח זה.

הדמיון בין סיפור השוונמית לבין המסופר בפרשת וירא רחב וגלוי לעין, ואינו מצטמצם בעניין אחד או בתחום אחד. הבה נציג כמה מנקודות הדמיון בין שני המקומות הללו:

א. בשני המקומות מסופר על פקידתה של אישה חשוכת בנים בבן - שרה בפרשת וירא והשוונמית בהפטרה. בשניהם נאמרת לאישה בשורת פקידתה שנה מראש ובלשון דומה. הצרוף "קַעַת חַיָּה" מופיע במקרא רק בשני הסיפורים הללו.

ב. בשני המקומות באה בשורת הפקידה על רקע הכנסת אורחים מיוחדת אשר לה זכה המבשר.

ג. בשני המקומות נתקלה הבשורה בתגובה מפקקת של האישה המיועדת להיות אָם.

ד. בשני המקומות מסופר על התגשמות מדויקת של הבשורה בהולדת הבן במועד המובטח, ואף הלשון דומה בשניהם. אצל שרה נאמר: "וַתַּהַר וַתֵּלֶד שְׂרָה לְאַבְרָהָם בֶּן לְזִקְנָיו, לְמוֹעֵד אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים" (בראשית כ"א, ב), ואצל השוונמית נאמר: "וַתַּהַר הָאִשָּׁה וַתֵּלֶד בֶּן, לְמוֹעֵד הַזֶּה קַעַת חַיָּה אֲשֶׁר דִּבֶּר אֱלֹהִים אֱלִישֶׁע" (פסוק יז).

ה. בשני המקומות, לאחר שנולד הבן ובהיותו ילד רך, מתבקשים חייו בחזרה - בציווי על אברהם להעלות את בנו לעולה ובמות בן השוונמית, ובשניהם לבסוף זוכים הוריו בבנם כשהוא חי, והילד כאילו 'נולד מחדש'.

מובן שקיימים גם הבדלים רבים בין שני הסיפורים, ואף הללו רבים וגלויים לעין. בכל אחת מנקודות הדמיון שצינו ניתן להצביע גם על השוני הקיים בין המקומות הדומים, ולהוסיף על כך הבדלים רבים נוספים בין שני המקומות. אולם נראה שנקודות הדמיון שצינו (ואולי גם נוספות) הן העומדות בבסיס המנהג הקובע את סיפורנו להפטרה לפרשת וירא.

2. המנהג המקצר את ההפטרה

לפי כל המנהגים הנוהגים בפועל, ולפי כל המקורות הספרותיים שיצאו בדפוס המתעדים את מנהגי ההפטרה,¹ פותחת הפטרת וירא בפסוק א של פרקנו: "וְאִשָּׁה אַחַת

1. דיוננו על מנהגי הקריאה השונים ועל המקורות הספרותיים למנהגים אלו נעשה בעזרת הנספח לדרך י של האנציקלופדיה התלמודית, "רשימת ההפטרות לשבתות השנה", עמ' תשב. רשימה זו נערכה על ידי נתן פריד.

מְנָשִׁי בְּנֵי הַנְּבִיאִים צָעָקָה אֶל אֱלֹהֵי־שָׁמַיִם...", וכך כלול בהפטרה אף סיפור נס אסוך השמן (פסוקים א-ז). ובכן, מה עניינו של הסיפור על אלמנת בן הנביאים לפרשת וירא? נראה שהסיפור על אלישע ואלמנת אחד מבני הנביאים נתפס בעיני קובעי מנהגי קריאת ההפטרות כמבוא שיש בו חשיבות להבנת הסיפור הגדול הבא אחריו - סיפור השונמית, וזאת מחמת הדמיון והשוני שבין שני הסיפורים - אלו שעמדנו עליהם לעיל, בנספח הראשון סעיף 1.

מכל מקום נראה, כי הוספת שבעת הפסוקים הללו לסיפור העיקרי הכולל שלושים פסוקים, גרמה שההפטרה התארכה יותר מן המקובל.² בקהילות שונות ועל פי מנהגים אחדים קיימת נטייה לקצר הפטרות ארוכות, ולהפסיק במקום סביר. הפטרה כמו זו שלנו היה סביר לקצר דווקא בראשיתה, ולהתחיל את הקריאה בפסוק ח - בתחילת סיפור השונמית. בכך היינו מוותרים על סיפור נס אסוך השמן, שכאמור קשה לראות קשר בינו לבין פרשת וירא, ונשארים עם הפטרה בת שלושים פסוקים המכילה סיפור שלם ואחיד.

אפס, המכניזם של המנהגים שלפיהם מקצרים הפטרות ארוכות, אינו פועל בדרך זו. הם אינם מקצרים תחילתן של הפטרות, שהרי בשלב זה עדיין לא התעוררה בעיית האריכות. רק לאחר שנקראו פסוקים במספר הראוי להפטרה (פחות או יותר), הם חיפשו מקום שראוי להפסיק בו, שהוא סיום 'בדבר טוב'.³ המנהג המקצר את הפטרתנו מפסיק אפוא את קריאתה בפסוק כג: "וַיֹּאמֶר: מִדּוּעַ אֶתְּ הַלְכָתְ אֵלָיו הַיּוֹם, לֹא חֲדָשׁ וְלֹא שָׁבַת? וְתֹאמְרֵם: שְׁלוֹם".

3. הקשיים שיש במנהג המקצר את ההפטרה

ובכן, באילו מנהגים מדובר בסעיף הקודם?⁴ בימינו נוהגים כך רוב רובן של עדות המזרח (מלבד מנהג אלג'יר) ומעט מאוד קהילות אשכנזיות (כך הוא מנהג פרנקפורט שיידון להלן, וכך נהגו בליסא ובפוזן). לעומת זאת, רוב רובם של האשכנזים וכן בני תימן ואיטליה נהגו לסיים את סיפור השונמית כולו ולקרוא עד פסוק לז.

ואולם, ברשימות ההפטרות שהגיעו אלינו מימי הביניים (ושזכו להיות נדפסות⁵) מתברר שהמקור היחיד המעיד על קיצור ההפטרה כנ"ל הוא דווקא מקור אשכנזי, ואילו

2. לפי דין התלמוד (מגילה כג ע"א): "המפטיר בנביא לא יפחות מעשרים ואחד פסוקין", ואילו בהפטרה זו שלושים ושבעה פסוקים. מובן שאין בכך בעיה, שהרי בתלמוד לא נאמר אלא ש"לא יפחות", אך ודאי שמותר להוסיף על עשרים ואחד פסוקים. ואף על פי כן מעטות ההפטרות שהן כה ארוכות.

3. ראה דיון על מקרה דומה בהפטרות פרשת כי תשא בספרנו פרקי אליהו, נספח ג לסדרת העיונים 'כרמל', עמ' 246-251.

4. ראה מה שכתבנו בהערה 1.

רשימות ההפטרות שמקורן בספרד ובאגפיה מלמדות דווקא על קריאת הסיפור עד סופו (פסוק לז)!

הבה נפרש את דברינו: בשנת תשכ"ב החל הרב הראשי של בריטניה, הרב ישראל ברודי ז"ל, להוציא לאור את ספר ההלכה הגדול 'עץ חיים' מתוך כתב יד יחיד בעולם. ספר הלכה זה נתחבר על ידי רבי יעקב חזן מלונדרץ (- לונדון) בשנת ה'מ"ז (סוף המאה ה"ג), והוא מבוסס על פסקי הרמב"ם והסמ"ג וכן על פסקי בעלי התוספות. ספר זה מיוחד בכך שהוא כולל אף את תורתם של "חכמי האי" (- אנגליה) ואת מנהגיהם של יהודי אנגליה בטרם גורשו.

בכרך א של חיבור זה (מתוך שלושה כרכים שיצאו בהוצאת מוסד הרב קוק) בהלכות קריאת התורה, פרק רביעי (עמ' נג-נד), מביא המחבר את רשימת ההפטרות לפי 'מנהגנו', הוא מנהג יהודי אנגליה בימי הביניים. והנה בפרשת וירא הוא כותב שמפטירין "וְאִשָּׁה אַחַת", עד 'וְתֵאמֶר שְׁלוֹם' במלכים".

עדותו זו של ר' יעקב מלונדרץ היא התייעוד העתיק ביותר שיש בידינו למנהג קיצור ההפטרה עד לפסוק כג, וכאמור תיעוד זה נוגע לקהילה אשכנזית בימי הביניים, שפסקה מלהתקיים בתחילת המאה הארבע-עשרה.

קהילה אשכנזית אחרת, שמנהגיה מיוחדים ושונים משל קהילות אשכנז האחרות ושורשם עתיק יומין, החזיקה במנהג קיצור ההפטרה עד ימינו. זוהי קהילת פרנקפורט על נהר מיין, שמנהגיה מתועדים בכמה ספרים.⁵ והנה בספר 'דברי קהלת' מעיר מחבר הספר, ר' זלמן גייגר, בעמ' 383:

רבים תמהים על מנהג פרנקפורט הזה, להפסיק ההפטרה בתוך הסיפור (שיחשוב הקורא שהנס שנולד לה בן עבר ובטל, לפי שמת בנערותו) בלי להשלים סיפור הנס שהנער שב לחיים. למה אין עושים כבקהילות אחרות (- של האשכנזים) שקוראים עד "וְתֵאמֶר אֶת בְּנֵה וְתֵצֵא" ששם נשלם סיפור הנס?
ונראה לי שגם למנהג שאר מקומות קשה תחילת ההפטרה "וְאִשָּׁה אַחַת" וגו', שאין לו דמיון לסדר וירא, ויהיה תחילתה "וַיְהִי הַיּוֹם וַיַּעֲבֵר אֱלִישָׁע" וגו' (פסוק ח), כי בו סיפור נס לידת בן, כעין נס שרה שבסדר וירא!

5. ישנן רשימות בכתבי יד מן הגניזה הקהירית וממקומות אחרים בעולם, שלא זכו עדיין לראות את אור הדפוס. רוב רשימות אלו אינן כלולות גם ברשימת ההפטרות שזכרה בהערה 1 ולא נחקרו עדיין.

6. המנהג הנידון מתועד בשני ספרים המצויים בידי. בספר 'דברי קהלת', שיצא בשנת תרכ"ב, תיעד המחבר ר' זלמן גייגר את מנהגי שנת תקע"ח-תקע"ט יום אחר יום; תיעוד מנהג זה מופיע בעמ' 366. כמו כן מופיע מנהג זה בעמ' 6 בספר 'זכרון חנוך': "כולל חלוקי הפרשיות לגברים בכל שבת ומועד וגם סדר ההפטרות", מסודר ע"י חנוך שובאך סג"ל, ויצא לאור בפרנקפורט בשנת תרפ"ד.

בשאלות אלו התקשינו גם אנו בעיון זה, אך את תירוציו של המחבר, הנאמרים שם בדרך הפלפול והדרש, לא נוכל לאמץ.

שאלת קיצור ההפטרה קשה אף יותר ממה שכתב מחבר זה. לכאורה מסיים מנהג זה בדבר טוב: "וַתֵּאמֶר שְׁלוֹם". אולם באמת 'שלום' זה (כמו גם ה'שלום' שבפסוק כו אחר כך) נאמר באירוניה מרה, ומאחריו מסתתרת מרת נפשה של השונימית.

ועוד: מבחינת מהלך העלילה, זוהי עצירה בנקודת המתח החמורה ביותר בסיפור (- בציר המרכזי שלו),⁷ והרי זה כאילו היו מפסיקים את קריאת פרשת העקדה בפסוק: "וַיִּשְׁלַח אֲבִרְהָם אֶת יְדוֹ וַיִּקַּח אֶת הַמֶּאֱכָלֶת לְשַׁחַט אֶת בְּנוֹ".⁸

ולבסוף, קיצור זה של ההפטרה גרם להפסיד חלק מן הדמיון שבין הפרשה להפטרה - "לידתו מחדש" של בן השונימית המקבילה ל"לידתו מחדש" של יצחק לאחר העקדה.

4. השלמת סיפור השונימית בהפטרה

ואכן, ברשימות ההפטרות החשובות שנשתמרו בידינו מתקופת הראשונים - זו של הרמב"ם בסוף ספר אהבה, וזו של ר' דוד אבודרהם בסידורו (בפרק "סדר הפרשיות וההפטרות"), מופיעה ההפטרה לפרשת וירא בגבולות המלאים, מראשיתו של פרק ד ועד פסוק לז בו.⁹ רשימות אלו משקפות את המנהג שנהג בספרד, ואם כן קשה להבין כיצד התפתח מנהג עדות המזרח בימינו לקצר את ההפטרה, ומתי קרה הדבר.

לו היה בידינו להשפיע על מנהג קריאת ההפטרה לפרשת וירא, היינו מציעים הצעה למנהג אחיד שיצא חובת כולם: היינו מציעים לקצר את ההפטרה, כפי שנוהגים בעדות המזרח, אך קיצור זה היה בראשיתה של ההפטרה, בשבעת הפסוקים הראשונים שלה. וכך היה נותר סיפור השונימית בשלמותו, כפי שהדבר במנהגן של שאר עדות ישראל.⁹

7. ובאמת, לאחר שיישב ר' זלמן גייגר את הכללת שבעת הפסוקים הראשונים של פרק ד' בהפטרה (ואנו לא הבאנו את יישובו) הוא שואל: "אך קשה, שאם כן היה לו לחתום (- את קריאת ההפטרה בפסוק): 'נְעִית חַיָּה אֲשֶׁר דָּבַר אֱלֹהִים אֵלַי שֶׁשָׁם נִשְׁלַם נִס הַלֵּידָה... וזאת הייתה חתימה טובה ממה שחותמים אחרי מות הילד!". אמנם על פי הצעה זו אין בהפטרה עשרים ואחד פסוקים (ראה הערה 2), אך על כך טוען המחבר, שעל פי דין התלמוד ב"סליק עניינא" (- נשלם העניין) אין צריך עשרים ואחד פסוקים, ובפסוק יז הרי נשלם עניין הלידה.

8. כך גם הדבר ברשימת ההפטרות בספר 'השולחן' לתלמיד הרשב"א, שאף היא משקפת את המנהג בספרד. רשימת הפטרות קדומה מכל אלה, שאף היא מוצאה בספרד, היא זו המופיעה בספר 'האשכול' בשם הנגיד (הוא ר' שמואל הנגיד). אלא ששם סומנה רק פתיחתה של כל הפטרה, ועל כן אין להוכיח ממנה לענייננו.

9. להצעה דומה רמזנו גם בנוגע להפטרות כי תשא, ראה פרקי אליהו בציון המופיע בהערה 3 לעיל, ובעיקר בעמ' 251 שם.